

**Stanowisko KKPR dotyczące założeń kierunkowych prac
Zespołu problemowego ds. reformy przepisów o rozwiązaniu małżeństwa
w zakresie eliminacji orzekania o winie rozkładu pożycia**

Prace Zespołu będą się koncentrowały na opracowaniu szczegółowych przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego oraz innych ustaw w oparciu o następujące założenia.

I. Eliminacja orzekania o winie rozkładu pożycia w postępowaniu odrębnym w sprawach o rozwód

Zasadna jest całkowita eliminacja orzekania o winie rozkładu pożycia (uchylenie art. 57 KRO) w postępowaniu odrębnym w sprawach o rozwód, przy jednoczesnym pozostawieniu w niezmienionym kształcie koniecznej przesłanki rozwodu (zupełnego i trwałego rozkładu pożycia – art. 56 § 1 KRO), a także uwzględnieniu w ramach przepisów o obowiązku alimentacyjnym ochrony małżonka słabszego ekonomicznie na skutek podziału obowiązków w małżeństwie. W konsekwencji eliminacja orzekania o winie nie będzie skutkowała wprowadzeniem „rozwodu na żądanie”, gdyż sąd, tak jak dotychczas, będzie musiał stwierdzić wystąpienie zupełnego i trwałego rozkładu pożycia oraz brak przesłanek negatywnych z art. 56 § 2 KRO, rozstrzygać w sprawach dotyczących wspólnych małoletnich dzieci stron (jeżeli małżonkowie mają dzieci) oraz rozpoznać żądania alimentacyjne (jeżeli zostaną zgłoszone).

Za całkowitą eliminacją „winy” z przepisów o rozwodzie przemawiają w szczególności:

1) konstytucyjnie oraz konwencyjnie chronione dobro i prawa dzieci:

a) orzekanie o winie generuje lub wzmaga konflikty, które stanowią zagrożenie dla dobra wspólnych małoletnich dzieci stron oraz utrudniają wypracowanie porozumienia wychowawczego i pojednanie się rodziców, zarówno przed postępowaniem rozwodowym, w jego trakcie, jak i po rozwodzie; wielu rodziców nie jest w stanie oddzielić sporu dotyczącego winy rozkładu pożycia od relacji drugiej strony z dziećmi, a w konsekwencji angażuje dzieci w ten spór, wywołując u nich, mniej lub bardziej świadomie, przekonanie o potrzebie zajęcia stanowiska po stronie jednego z rodziców;

- b)** orzekanie o winie istotnie wydłuża postępowanie w sprawach o rozwód i często prowadzi do jego przewlekłości, a co za tym idzie uniemożliwia szybkie i definitywne rozstrzygnięcie spraw dotyczących dzieci oraz przedłuża w czasie normalizację sytuacji dzieci w rodzinie;
- c)** nieorzekanie o winie spowoduje, że sąd rozwodowy po stwierdzeniu braku więzi między małżonkami w pełnym zakresie będzie mógł poświęcić uwagę zabezpieczeniu dobra dzieci;
- d)** orzekanie o winie skutkuje angażowaniem w sprawę po obu stronach, w tym jako świadków, członków rodziny ojca i matki (a także znajomych rodziny), co powoduje konflikty rodzinne i utrudnia funkcjonowanie dzieci w rodzinie;

2) instrumentalne wykorzystywanie żądania orzekania o winie – często kwestia winy rozkładu pożycia wykorzystywana jest instrumentalnie na potrzeby negocjacji okołorozwodowych; powszechnie spotykane są taktyki negocjacyjne, polegające na rezygnacji z orzekania o winie w zamian za szersze kontakty z dzieckiem, wyższe lub niższe alimenty, czy uzyskanie określonego składnika majątkowego (merkantylizacja winy);

3) kwestie konstrukcyjno-celowościowe:

- a)** z uwagi na wypracowaną w orzecznictwie zasadę niestopniowania winy oraz fakt, że zawsze jest ona stwierdzana co najmniej po jednej stronie, często orzeczenie o winie nie odpowiada rzeczywistości społecznej, w której proces rozpadu relacji międzyludzkich jest złożony i może być niezawiniony; orzeczenie o winie nie przynosi satysfakcji moralnej, gdy oboje małżonkowie zostają uznani za winnych, mimo że jedna ze stron przyczyniła się do rozpadu relacji w dużo mniejszym stopniu; ponadto sędziowie rodzinni sygnalizują częste zmiany (w porównaniu np. do spraw cywilnych) przez sądy apelacyjne orzeczeń sądów pierwszych instancji w zakresie winy rozkładu pożycia;
- b)** prawo rodzinne, w przeciwieństwie do karnego, nie musi przewidywać sankcji za naruszenie określonych w nim powinności o charakterze nieegzekwowalnym, które określają właściwy sposób postępowania osób dorosłych we wzajemnych relacjach;
- c)** możliwość zmiany stanowiska w sprawie winy (aż do czasu wydania orzeczenia przez sąd apelacyjny) utrudnia osiągnięcie porozumienia i negocjacje, a co za tym idzie definitywne porozumienie się małżonków przed zakończeniem postępowania w sprawie o rozwód; generuje wyższe koszty notarialne, gdy z uwagi na możliwość zmiany stanowiska co do winy i alimentów strony decydują się na umowę przedwstępną o podział majątku;

4) praktyka stosowania prawa:

a) według danych GUS każdego roku ok. 75-80% rozwodów ostatecznie następuje bez orzekania o winie na zgodne żądanie stron (art. 57 § 2 KRO); tym samym reguła ustawowa orzekania o winie jest wyjątkiem w praktyce; zarazem brak jest danych co do tego, jaki jest procent spraw, w których od początku żadne z małżonków nie żąda orzekania o winie; w wielu sprawach następuje zmiana stanowiska w związku z przebiegiem postępowania;

b) często ustalanie winy w sprawie o rozwód wiąże się z potrzebą uzyskania satysfakcji moralnej przez jednego z małżonków, przekonaniem o konieczności wymierzenia „kary” („sankcji”) drugiemu lub uczynienia złośliwości drugiej stronie, lecz nie ma przełożenia na alimenty z uwagi na brak istotnego pogorszenia się sytuacji majątkowej małżonka po rozwodzie;

c) ustalanie winy rozkładu pożycia skutkuje koniecznością szerokiej analizy sytuacji życiowej małżonków, często na przestrzeni wielu lat, zmusza do ujawniania bolesnych i intymnych doświadczeń, co stanowi duże obciążenie psychiczne dla strony niewinnej rozkładowi pożycia, z uwagi na konieczność kilkakrotnego opisanie w szczegółach doznanych krzywd (w pismach i podczas przesłuchania stron) przed sędzią, ławnikami i protokolantem;

5) stanowisko środowiska sędziowskiego – odejście od orzekania o winie jest postulatem wielu środowisk i organizacji sędziowskich (m.in. Stowarzyszenia Sędziów Rodzinnych w Polsce), który został zgłoszony Ministerstwu Sprawiedliwości;

6) wyniki prac specjalistycznych komisji – po przeprowadzeniu badań komparatystycznych i uwzględniając wyniki badań społecznych, za całkowitym brakiem orzekania o winie w sprawach rozwodowych wypowiedziała się zarówno Komisja Europejskiego Prawa Rodzinnego (CEFL), która w 2004 r. opracowała Zasady dotyczące rozvodu i alimentów między rozwiedzionymi małżonkami (dalej jako: „Zasady CEFL z 2004 r.”), jak i Amerykański Instytut Prawa (The American Law Instytut – ALI) w modelowych zasadach rozwiązywania małżeństw, nad którymi pracowano w latach 1989-2000 (*Principles of the Law, Family Dissolution: Analysis and Recommendations*, 2002); również w prawie stanowionym w większości państw europejskich nie orzeka się o winie;

7) możliwość wprowadzenia spójnej regulacji trybu pozasądowego rozwiązania małżeństwa – eliminacja orzekania o winie ułatwi wprowadzenie tego trybu w sposób bardziej spójny z przesłankami stosowanymi w postępowaniu sądowym.

II. Uchylenie tzw. zasady rekryminacji (art. 56 § 3 KRO) przy pozostawieniu bez zmian pozostałych negatywnych przesłanek rozwodowych (art. 56 § 2 KRO)

Artykuł 56 § 3 KRO ustanawia tzw. zasadę rekryminacji, tj. wyłącza (z wyjątkami) możliwość orzeczenia rozwodu, jeżeli żąda go małżonek wyłącznie winny rozkładu pożycia. Niedopuszczalność orzeczenia rozwodu następuje mimo tego, że sąd ustalił już zupełny i trwały rozkład pożycia, czyli w sytuacji, w której nie ma żadnych perspektyw na wznowienie pożycia małżeńskiego. Artykuł 56 § 3 KRO powinien zostać uchylony, tym bardziej że współcześnie rzadko jest podstawą oddalania powództw rozwodowych. Odpowiednika tej regulacji nie przewidziano w ramach przepisów o separacji, co jest trafnym rozwiązaniem.

Jednocześnie zasadne jest pozostawienie bez zmian negatywnych przesłanek rozwodowych określonych w art. 56 § 2 KRO, które stanowią zabezpieczenie („wentyl bezpieczeństwa”), przed tym, aby w szczególnie uzasadnionych wypadkach nie został orzeczony rozwód, jeżeli wskutek niego miałyby ucierpieć dobro wspólnych małoletnich dzieci małżonków albo jeżeli z innych względów orzeczenie rozwodu byłoby sprzeczne z zasadami współżycia społecznego. Obecnie art. 56 § 2 KRO, w zakresie odwołującym się do zasad współżycia społecznego, jest w praktyce przepisem w zasadzie martwym. W razie eliminacji orzekania o winie i uchylenia art. 56 § 3 KRO, i tak art. 56 § 2 KRO pozwalałby na oddalenie powództwa w wyjątkowych sytuacjach, uzasadnionych względami moralnymi. Tym samym dla uwzględnienia istotnych kwestii moralnych przy orzekaniu rozwodu nie jest konieczne posłużenie się konfliktogenną koncepcją winy rozkładu pożycia.

III. Eliminacja orzekania o winie w sprawach o separację

Jeszcze więcej argumentów niż w przypadku rozwodu przemawia za całkowitą eliminacją orzekania o winie rozkładu pożycia w postępowaniu w sprawach o separację. Z pewnością małżonkom żądającym separacji będzie się łatwiej w jej czasie pojednać, gdy wcześniej nie prowadzili spornego postępowania, w którym rozstrzygana byłaby wina rozkładu pożycia. Taki proces ma niewątpliwie konfliktogenny charakter. Już obecnie przepisy o separacji nie znają przesłanki negatywnej dotyczącej wyłącznej winy rozkładu pożycia.

IV. Wypracowanie odpowiedniego modelu obowiązku alimentacyjnego po rozwodzie i separacji

Odwołanie wprost do „winy rozkładu pożycia” powinno być usunięte z przepisów o obowiązku alimentacyjnym po rozwodzie lub separacji. **Zarazem należy wprowadzić rozwiązania alimentacyjne chroniące ekonomicznie słabszego małżonka, którego sytuacja majątkowa po rozwodzie pogorszy się, w szczególności na skutek przyjętego w czasie małżeństwa podziału ról lub obowiązków** (np. rezygnacji lub ograniczenia pracy zawodowej w związku z osobistymi staraniami o wychowanie dzieci lub wspólne gospodarstwo domowe). Współcześnie w tym celu w ustawodawstwach obcych wykorzystuje się bowiem inne mechanizmy niż orzekanie o winie.

Szczegółowy model takiej ochrony alimentacyjnej, w tym jej przesłanki i czas trwania, zostanie opracowany w toku prac Zespołu. Nie przesądzając obecnie jego kształtu, zasygnalizować warto dwa zagadnienia.

Po pierwsze, w szczególności możliwe jest zastąpienie obecnie przewidzianej w art. 60 § 1 KRO przesłanki „niedostatku” bardziej ogólnym określeniem (takim jak np. „nie jest w stanie zaspokoić swoich usprawiedliwionych potrzeb”), ze wskazaniem okoliczności, które sąd powinien brać pod uwagę oceniając zasadność, zakres i czas trwania roszczenia alimentacyjnego. Rozwiązanie takie mogłoby być w części wzorowane na katalogu okoliczności sformułowanym w Zasadach CEFL z 2004 r.:

„Zasada 2:4 ocena roszczenia o alimenty

Oceniając roszczenie o alimenty, pod uwagę należy wziąć w szczególności następujące okoliczności:

- zdolności zarobkowe małżonków, wiek i zdrowie;*
- opiekę nad dziećmi;*
- podział obowiązków podczas trwania małżeństwa;*
- czas trwania małżeństwa;*
- standard życia podczas trwania małżeństwa oraz*
- nowe małżeństwo lub długotrwały związek”.*

Dodatkowo jako taką okoliczności można wyraźnie wskazać „korzyści” uzyskane w wyniku ustania wspólności majątkowej (podziału majątku wspólnego) lub wyrównania dorobków.

W takim modelu istotne znaczenie miałyby rzeczywisty układ relacji między małżonkami, które miałyby wpływ na ich sytuację ekonomiczną, a nie wszystkie bardziej złożone osobiste i emocjonalne kwestie związane z ewentualnym zawinieniem rozkładowi pożycia.

Po drugie, zasadne może być wprowadzenie wyraźnej podstawy prawnej dla możliwości wypełnienia obowiązku alimentacyjnego przez świadczenie jednorazowe, w szczególności w postaci zapłaty oznaczonej sumy pieniężnej lub przeniesienia prawa. Takie świadczenie może umożliwić osobie uprawnionej uzyskanie odpowiednich kwalifikacji, rozpoczęcie działalności gospodarczej, czy też nabycie prawa własności mieszkania. Tego typu „kapitalizacja” świadczenia, z natury okresowego, przewidziana została w art. 447 KC. Możliwość uzgodnienia świadczenia jednorazowego odpowiadałaby praktycznym potrzebom negocjacji okołorozwodowych, w których wielokrotnie małżonek mający wyższe możliwości zarobkowe lub majątkowe byłby skłonny zapewnić drugiej stronie lub do majątku wspólnych dzieci określone świadczenie (np. większą sumę pieniężną lub prawo własności nieruchomości, czy też swój udział w nim), a zarazem chciałby mieć możliwie największą pewność, że wyczerpie to roszczenia alimentacyjne drugiego małżonka. Z kolei drugi małżonek uzyskałaby wartościowe świadczenie, które mogłoby minimalizować („kompensować”) m.in. pokrzywdzenie związane z tym, że nie rozwijał się zawodowo w tym samym zakresie z uwagi na wychowywanie dzieci lub dbanie o wspólne gospodarstwo domowe. Zarazem roszczenia stron zostałyby co do zasady wyczerpane zgodnie z coraz powszechniej przyjmowaną w prawie obcym zasadą „*clean break*”, tj. pełnego rozliczenia małżonków w chwili ustania ich związku. Zasada ta służy dobru rodziny i dzieci w tym sensie, że zmierza do wykluczenia późniejszych sporów.

Ochronę przed żądaniem alimentacyjnymi małżonka, który postępował w czasie związku nagannie i mimo tego domaga się alimentów po rozwodzie (np. nie pracował i zerwał wspólne pożycie), zapewniałby również art. 144¹ KRO. Przepis ten przewiduje, że można uchylić się od wykonania obowiązku alimentacyjnego, jeżeli żądanie alimentów jest sprzeczne z zasadami współżycia społecznego. Tym samym po raz kolejny zastosowanie już obowiązujących przepisów odwołujących się do zasad współżycia społecznego byłoby wystarczające.

V. Zmiana przepisów o unieważnieniu małżeństwa (orzekanie o „złej wierze”)

Przepisy o unieważnieniu małżeństwa nie posługują się koncepcją „winy rozkładu pożycia”, lecz zawarcia małżeństwa w „złej wierze”, czyli z naruszeniem przepisów o okolicznościach wyłączających zawarcie małżeństwa (art. 20 KRO). Zawarcie małżeństwa w „złej wierze” przez jednego z małżonków nie stanowi okoliczności wyłączającej unieważnienie małżeństwa (brak odpowiednika art. 56 § 3 KRO). Zasadniczym skutkiem ustalenia „złej wiary” jest możliwość skorzystania (lub jej brak) z rozszerzonego obowiązku alimentacyjnego (art. 60 § 2 w zw. z art. 21 KRO) po unieważnieniu małżeństwa. Eliminacja orzekania o „złej wierze” byłaby spójna z eliminacją orzekania o winie rozkładu pożycia. Ochronę ekonomicznie słabszej stronie po unieważnieniu małżeństwa zapewniałoby odpowiednie stosowanie zreformowanych przepisów o obowiązku alimentacyjnym po rozwodzie, zgodnie z założeniami, o których mowa w punkcie IV powyżej.

VI. Zmiany w sprawie spadkowym – wyłączenie małżonka od dziedziczenia (art. 940 KC)

W Kodeksie cywilnym do problematyki winy rozkładu pożycia odwołuje się art. 940 KC. Przepis ten ustanawia instytucję wyłączenia małżonka od dziedziczenia, która – biorąc pod uwagę liczbę publikowanych orzeczeń – ma z uwagi na swoją konstrukcję normatywną (w tym określenie legitymacji czynnej) niewielkie znaczenie praktyczne. Należy ustalić z Komisją Kodyfikacyjną Prawa Cywilnego, czy przepis ten powinien zostać uchylony w związku z eliminacją orzekania o winie, czy też odpowiednio zmieniony.

Projekt stanowiska kierunkowego, poddanego dyskusji w Zespole problemowym ds. reformy przepisów o rozwiązaniu małżeństwa, opracował: Jakub Pawliczak